

завдання досить успішно реалізуються в тренінгових групах. Тому перспективи розробки окресленої проблеми ми вбачаємо у створенні, апробації та впровадженні у психологічну практику діагностико – корекційних програм тренінгової роботи екологічного спрямування.

Література

1. Бассин Ф.В. О силе „Я” и психологической защите //Вопросы философии. 1969. №2.
1. 2.Бассин Ф.В. О некоторых современных тенденциях развития теории бессознательного: установка и значимость //Бессознательное: природа, функции, методы исследования.Тбилиси, 1985. Т.4.
2. 3.Блюм Г. Психоаналитические теории личности. – М.:КСП, 1996. – 247 с
3. Дадун Р. Фрейд. М.: Х.І. С. – 1994. 512 с.
4. 5.Изард К.Э. Психология эмоций. – СПб.: Питер, 1999. – 464с.
5. Котик М.А. Психология и безопасность. Таллин: Валгус, 1981. – 326с.
6. 7.Лапланш Ж., Понталис Ж.-Б., Словарь по психоанализу: Пер. с фр. – М.: Высш. шк., 1996. – 623с.
7. 8.Психология. Словарь / Ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
8. Фрейд З. Избранное. – М.: Внешторгиздат, 1990. – 448 с.
9. Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы. – М.: 1993. – 141 с.
10. Marbe K. Practische der Unfälle und Betriebsschaden. München – Berlin, 1851
11. Tomkins. S.S. Affekt, imageri, consciousness. Vol.1. The positive affects. –New York, Springer, 1962

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ПЕРЕХОДУ ТРАДИЦІЙНОЇ ОСВІТИ ДО ОСВІТИ ЗАРАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Кононенко Сергій Андрійович

НТУУ «КПІ», Факультет лінгвістики, старший викладач,
здобувач кафедри психології і педагогіки, м. Київ

Втілення в життя принципів сталого розвитку націлене на подолання кризи в соціальній, еко-номічній та екологічній сферах життєдіяльності людства. По-справжньому тривалий розвиток неможливий, якщо він не буде базуватися на культурних і ціннісних чинниках. Освіта заради сталого розвитку може стати могутнім інструментом у цій важливій справі. У сучасному суспільстві, що базується на знаннях, університети мають найбільш вдалий формат для реалізації ідеї сталого розвитку через вплив на ціннісну сферу молоді. У статті зіставляється освіта заради сталого розвитку з освітою традиційною і екологічною, обґрунтовується необхідність та ви-світлюються основні організаційні та психологічні принципи переходу традиційної освіти до освіти заради сталого розвитку, а також теоретико-практичні аспекти розбудови сучасного ВНЗ на засадах сталого розвитку.

Ключові слова: *сталий розвиток, освіта заради сталого розвитку, традиційна освіта, екологічна освіта, цінності, сталий університет*

Перед Україною, яка у процесі свого становлення як сучасної розвинутої держави добивається повноцінного входження в європейські та світові процеси, стоїть задача не тільки забезпечити свої національні інтереси, а й стати активним партнером світової спільноти у справі реалізації принципів сталого розвитку (англ. *sustainable development*) як на регіональному, так і міжнародному рівнях. 19 травня 2005 року у норвезькому місті Берген на Конференції міністрів країн Європи Україна приєдналася до Болонського процесу створення єдиного європейського простору вищої освіти до 2010 року. На цій конференції міністри країн Європи, відповідальні за сферу вищої освіти, визначили наступну мету: «Наші зусилля щодо досягнення освіти для всіх мають базуватися на принципах сталого розвитку та узгоджуватися з діяльністю світової громадськості з розробки керівних принципів надання транскордонної вищої освіти на належному якісному рівні». [1]

Поняття «сталість» (англ. *sustainability*) ввійшло в наше життя разом з концепцією «сталого розвитку», яка народилася в контексті розвитку бідних країн, головним чином південної півкулі [12], та в чисельних

природоохоронних рухах останніх декад минулого століття. Це був час, коли почали виникати серйозні сумніви щодо того, чи є стиль життя в індустріальних країнах сумісний з потенційною ємністю екологічної системи планети [3]. Вперше визначення сталого розвитку було сформульовано в доповіді Комісії Брудтланд «Наше спільне майбутнє», що була подана на розгляд ООН у 1987 році. Сталий розвиток визначався комісією як розвиток, при якому «задовольняються потреби теперішнього часу, та не ризикують втратити можливість задовольняти свої власні потреби майбутні покоління». [15]

Цікаво простежити, як еволюціонувало розуміння концепції сталого розвитку з часом. На початку сталість розумілась як сталість навколишнього середовища, або сталість екологічна. У 80-ті роки відбулося певне зрушення в розумінні економіки розвитку. Попередні ідеї про центральну роль економічного зростання у політиці розвитку (яке вимірювалось реальним ВВП на душу населення) почали поступатися місцем більш широкому поняттю розвитку як процесу, в центрі якого знаходиться не виробництво товарів, а людина. Набір індикаторів, за якими визначався рівень

розвитку, почав розширюватися від таких, що вимірювали тільки матеріальні здобутки, до широкого діапазону статистичних даних про рівень якості харчування населення, здоров'я, рівень письменності, доступ до освіти тощо. На особливій ролі культури в цьому еволюційному сценарію був зроблений наголос у 1995 році з публікацією доповіді Світової комісії з питань культури і розвитку «Наше творче різноманіття». Комісія вказала на важливість культурного виміру в парадигмі розвитку, центрованого на людині, і запропонувала перемістити культуру з периферії у центр концепції розвитку: поки економічний розвиток не буде базуватися на культурі, він ніколи не призведе до справжнього тривалого розвитку.

Таким чином, ми бачимо, як поступово відбулася гуманізація поняття «сталий розвиток». На сьогоднішній день загальновизнаною є модель сталого розвитку, в якій органічно поєднуються економічна ефективність, соціальна справедливість та ресурсно-екологічна збалансованість. Сучасна модель також робить наголос на освіті і культурі як повноцінних джерелах суспільного розвитку. З тези про важливість культури і освіти як джерел суспільного розвитку витікає, що реалізація принципів сталого розвитку повинна базуватися в першу чергу на змінах у свідомості людей. Адже культура у широкому розумінні цього слова включає такі патерни свідомості, як світоглядні позиції (англ. worldviews), цінності (англ. values), сприйняття (англ. perceptions), семантичний контекст, культурні практики, етичні та моральні принципи, які поділяються представниками певної соціальної групи. [18, с. 50] Іншими словами, культура — це інтер-

суб'єктивний простір, в якому ці представники взаємодіють. На наше переконання, на зміст цього інтерсуб'єктивного простору, а отже і на поведінку людини, можна цілеспрямовано впливати. Розробка методів такого впливу на цінності, світогляд та інші елементи культури та їх впровадження є важливою задачею, до вирішення якої мають залучитися широкі наукові, адміністративні, та громадські кола для того, щоб ідея сталого розвитку почала, нарешті, оволодівати умами людей і втілюватися у їх конкретних діях на всіх рівнях суспільної ієрархії.

З того часу, коли концепція сталого розвитку була вперше схвалена на Генеральній Асамблеї ООН у 1987 році, почала одночасно розглядатися і ідея Освіти заради сталого розвитку (англ. *Education for Sustainable Development — ESD*). З 1987 по 1992 роки ідея Освіти заради сталого розвитку дійшла зрілості, що знайшло своє відображення у сорока розділах Порядку Денного 21 (англ. *Agenda 21*). Попередні міркування стосовно ОСР (*Освіти заради сталого розвитку*) були викладені у розділі 36 Порядку Денного 21 «Сприяння освіті, інформуванню громадськості та підготовці кадрів». В подальшому концепція Освіти заради сталого розвитку отримала новий імпульс у 2005 році в рамках Декади освіти заради сталого розвитку ООН (англ. *United Nations Decade of Education for Sustainable Development*), розрахованої на період з 2005 по 2014 роки. В Таблиці 1 наведені напрямки, по яким було заплановано провести Декаду освіти заради сталого розвитку і які наочно демонструють зміст такої освіти. [14]

Таблиця 1. Декада освіти в інтересах сталого розвитку.

Декада освіти в інтересах сталого розвитку		
Соціокультурна перспектива	Екологічна перспектива	Економічна перспектива
Права людини Мир та людська безпека Гендерне рівноправ'я Культурне різноманіття та міжкультурне порозуміння Здоров'я ВІЧ / СНІД Управління	Природні ресурси (вода, енергія, сільське господарство, біорізноманіття) Зміни у кліматі Розвиток сільської місцевості Стала урбанізація Запобігання природним лихам та пом'якшення їх наслідків	Скорочення бідності Корпоративна відповідальність та підзвітність Ринкова економіка

Коли мова йде про освіту заради сталого розвитку, виникає питання, чим вона відрізняється від кологічної освіти (ЕО). Ці два види освіти багатьма вважаються майже тотожними. [9, с. 103] Але насправді між ними існує суттєва різниця. Екологічна освіта в основному опікується впливом навколишнього середовища на суспільство — забруднення, використаної води, викидів в атмосферу і т. ін., їх причинами, наслідками і тим, як їх зменшити, а також турботою про природу та її захистом. ОСР більше зосереджується на використанні природних ресурсів та важливості їх відновлення (сталість). [2] Але є й більш суттєві відмінності.

Gończ et al дали більш докладне пояснення обом термінам (ЕО та ОСР) та навели результати порівняння обох видів освіти, що приведені в Таблиці 2.*

Як свідчить це зіставлення, концепція ОСР виходить далеко за межі концепції ЕО. ОСР — це навчальний

* Дані базуються на обговореннях та робочих документах процесу Балтійського порядку денного 21 Е, в якому автори приймали участь в якості учасників польської групи, делегованої до Робочої групи 3 (англ. *WG3*) (сектор неформальної освіти).

процес заради досягнення всебічного, рівноправного та надійного людського розвитку — економічного зростання, соціального розвитку, охорони навколишнього середовища. Таким чином, ОСР можна інтерпретувати також як більш зрілий і сучасний підхід до процесу освіти взагалі, як з когнітивної, так і з методологічної або педагогічної точок зору. (Див. Таблицю 3) Така освіта є зорієнтованою на процес, трансдисциплінарною та холистичною. В ній до навчального процесу, на відміну від сучасної традиційної моделі з переважним використанням тільки інтелекту, залучається цілком вся особистість з її емоційною та мотиваційною сферами. Дуже важливим моментом у ОСР є те, що ключовою метою такого типу холистичного навчального процесу є зміни у шкалі цінностей, і, як результат, — зміни у поведінці. Ефективна ОСР повинна мати всі ці характерні особливості.

Втілення університетами ідеї освіти заради сталого розвитку почалося ще у 1990 році з підписання у Франції двадцятьма двома університетськими лідерами Таллорської декларації, яка детально формулювала ті ключові заходи, що їх університети повинні здійснити для створення сталого майбутнього. [13] Університети дають освіту багатьом з тих, хто сьогодні керує суспільними установами та впливає на прийняття рішень у бізнесі та політиці. З цієї причини університети несуть величезну відповідальність за підвищення свідомості, за знання, технології та інструменти для створення екологічного, соціального та економічного сталого майбутнього. Багато університетів світу, лідери яких підтримали Таллорську декларацію, включились до спільної роботи по створенню світової мережі сталих університетів (англ. *sustainable universities*). Сучасні університети — це невід’ємна і дуже впливова складова екологічного, соціально-культурного та економічного контексту великих міст. На наше переконання, саме університети мають найбільш вдалий формат для реалізації ідеї сталого розвитку через вплив на ціннісну сферу студентів.

Цінності, які деякими авторами вважаються тотожними підсвідомим первісним віруванням (переконанням) (англ. *primary beliefs*) та припущенням (англ. *assumptions*) щодо природи реальності та на яких базуються наші особисті світоглядні позиції, важко змінювати. [11] Вони більш стійкі, ніж ставлення (англ. *attitudes*) та погляди (англ. *opinions*). Fishbein & Ajzen вважають, що змін у поведінці можна досягти через вплив на вірування та переконання людини, що в свою чергу викликає зміни у ставленні, а зміни у ставленні призводять до змін у намірах, в результаті чого, нарешті, досягаються зміни у поведінці. [8, с. 512] З їхньої точки зору вплив на первісні переконання є найбільш складною справою, проте, якщо ця задача виконується, це завжди призводить до змін у цільовій змінній — ставленні, наміру чи поведінці.

Вплив на вірування та переконання можна здійснити за допомогою двох головних стратегій — активної співучасті та переконливої комунікації [9], на початку яких об’єктам впливу пред’являються певні одиниці інформації, які можуть призвести до змін у переконаннях. Оскільки людина, згідно з екологічною моделлю людського розвитку Бронфенбренера [4], існує одночасно в контекстах мезосистеми, мікросистеми, екосистеми та макросистеми, такий вплив буде більш вагомим, якщо він буде здійснюватись на всіх цих рівнях. Сучасні університети є установами, які можуть органічно втілити таку екологічну модель розвитку, в якій за допомогою стратегій активної співучасті та переконливої комунікації у навчальних аудиторіях, студентських містечках та в процесі співпраці з більш широкими місцевими спільнотами можна цілеспрямовано здійснювати вплив на світоглядні та ціннісні позиції молоді задля досягнення змін у поведінці, які б відповідали потребам сталого розвитку. Як розбудувати сучасний університет на засадах принципів сталого розвитку?

Таблиця 2. Пояснення до ЕО та ОСР. [9]

Екологічна освіта — ЕО	Освіта заради сталого розвитку — ОСР
1. Вивчає проблеми навколишнього середовища.	Інтегрує захист навколишнього середовища, ефективне використання природних ресурсів, підтримання екосистеми, суспільство, що добре функціонує та здорову економіку.
2. Проблеми навколишнього середовища залежать від людської діяльності та її впливу на нього.	Проблема залежить від конфлікту між різними цілями людини: екологічними, соціальними, економічними та культурними.
3. Зосереджує увагу на біорізноманітті.	Зосереджує увагу на культурному, соціальному, економічному та біологічному різноманітті.
4. До чого прагнути: гарне навколишнє середовище.	Висока якість життя сьогодні та для майбутніх поколінь.
5. Діяльність із захисту навколишнього середовища.	Мотивація до змін у життєвому стилі, що базується на важливих моментах приватного життя.
6. Відповідальність за навколишнє середовище.	Відповідальність за стан життя людини та стан екосистеми, частиною якої вона є.

7. Індивідуальна поведінка (екологічна етика)	Збільшує компетенцію дій, включаючи вміння розвивати моральні критерії, та впливає на громадську участь у прийнятті рішень.
8. Має локальний та глобальний контекст.	Повинна базуватися і застосовуватися на локальному рівні в економічному, соціальному, культурному та екологічному контекстах, але супроводжуватися регіональними, національними та глобальними контекстами.
9. Викладається у декількох окремих предметах.	Інтегрована в усі види викладання та навчання на різних рівнях освітнього процесу та особистісного розвитку (освіта формальна, неформальна, повсякденна, впродовж всього життя, безперервна та всеохоплююча)

Таблиця 3. Порівняння традиційної освіти з ОСР. [9]

Параметр	Традиційна освіта	ОСР
Побудова учбового плану	Фрагментарна	Холістична
Приймання рішень	Згори вниз	Знизу вгору
Консультації	Рідко	Звичайна практика
Стратегія змін	Зміни нав'язуються ззовні	Зміни ініціюються зсередини
Наголос у викладанні	Передавати знання	Організувати навчальний процес
Організація знань	Моно-дисциплінарна	Міждисциплінарна та трансдисциплінарна
Структура знань	Визначена	Проблемно орієнтована
Функція знань	Індивідуалістична	Суспільна
Роль етики та цінностей	Периферійна	Центральна

Цінності, які деякими авторами вважаються тотожними підсвідомим первісним віруванням (переконанням) (англ. *primary beliefs*) та припущенням (англ. *assumptions*) щодо природи реальності та на яких базуються наші особисті світоглядні позиції, важко змінювати. [11] Вони більш стійкі, ніж ставлення (англ. *attitudes*) та погляди (англ. *opinions*). Fishbein & Ajzen вважають, що змін у поведінці можна досягти через вплив на вірування та переконання людини, що в свою чергу викликає зміни у ставленні, а зміни у ставленні призводять до змін у намірах, в результаті чого, нарешті, досягаються зміни у поведінці. [8, с. 512] З їхньої точки зору вплив на первісні переконання є найбільш складною справою, проте, якщо ця задача виконується, це завжди призводить до змін у цільовій змінній — ставленні, наміру чи поведінці.

Вплив на вірування та переконання можна здійснити за допомогою двох головних стратегій — активної співучасті та переконливої комунікації [9], на початку яких об'єктам впливу пред'являються певні одиниці інформації, які можуть призвести до змін у переконаннях. Оскільки людина, згідно з екологічною моделлю людського розвитку Бронфенбренера [4], існує одночасно в контекстах мезосистеми, мікросистеми, екосистеми та макросистеми, такий вплив буде більш вагомим, якщо він буде здійснюватись на всіх цих рівнях. Сучасні університети є установами, які

можуть органічно втілити таку екологічну модель розвитку, в якій за допомогою стратегій активної співучасті та переконливої комунікації у навчальних аудиторіях, студентських містечках та в процесі співпраці з більш широкими місцевими спільнотами можна цілеспрямовано здійснювати вплив на світоглядні та ціннісні позиції молоді задля досягнення змін у поведінці, які б відповідали потребам сталого розвитку. Як розбудувати сучасний університет на засадах принципів сталого розвитку?

Концепція сталого університету повинна включати всі три аспекти сталого розвитку: охорону навколишнього середовища, економічні показники та соціальну узгодженість (англ. *social cohesion*). Lukman & Glavič використали базові міжнародні та європейські документи, що включають вказівки, принципи дій, стратегії і рекомендації, об'єднали їх з принципами освіти заради сталого розвитку та виділили ключові елементи, що базуються на холістичному підході для створення сталого університету. Бажаний результат — це сталий університет, що сприяє дослідницькій діяльності, технічному розвитку та інноваціям у рамках суспільства, що базується на знаннях. Ними запропоновано процес досягнення такої мети у вищому навчальному закладі з використанням циклу Демінга в якості організаційного знаряддя. [10]

Рисунок 1. Процес та елементи сталого університету.

Подібна модель сталого вищого навчального закладу була запропонована також Velazquez et al на основі вивчення практичного досвіду з розбудови сталих університетів у розвинених країнах світу. [17] Розглянемо цю модель більш детально. Вона складається з чотирьох послідовних фаз, які є складовими процесу стратегічного менеджменту і які коротко можна позначити як: бачення, місія, загальноуніверситетський комітет сталості, стратегії сприяння сталості. (Рис. 2).

На початковій стадії формується бачення сталого університету. Саме в цей період університет повинен визначити свою власну концепцію сталого університету. Згідно з Velazquez et al, *сталий університет як установа — це такий вищий навчальний заклад, як ціле або частина, що на місцевому або глобальному рівнях спрямовує зусилля та сприяє мінімізації негативних екологічних, економічних, соціальних та пов'язаних зі здоров'ям наслідків, що виникають під час використання ними власних ресурсів, для того, щоб виконати свою функцію освіти, управління, науково-дослідної роботи та здійснення соціально-орієнтованих і партнерських програм таким чином, щоб допомогти суспільству реалізувати перехід до сталого способу життя.* [17]

Формулювання місії університету у відповідній програмній заяві або інших програмних положеннях

повинно стати другим кроком в реалізації моделі сталого університету. Ця заява повинна закласти фундамент для філософії майбутніх дій, а також стати джерелом мотивації та натхнення.

Наступна, третя, фаза пов'язана з тим, що організаційна структура сталого університету має відображати його прихильність до обраного курсу через практичну реалізацію нових цілей у повсякденній роботі, а також через розробку заходів, необхідних для успішного виконання місії. Це досягається заснуванням відповідного керівного органу — його можна назвати, наприклад, комітетом сталості — що полегшує вироблення та реалізацію відповідної всебічної загальноуніверситетської політики дій, досягнення стратегічних та тактичних цілей, націлених на забезпечення сталості.

Четверта фаза — реалізація стратегій сталості (англ. *sustainability strategies*). Сталий розвиток не буде ефективним, якщо він не буде носити системного характеру, тобто не буде просякати в усі аспекти життя університету. Усі університетські ініціативи по реалізації принципів сталості можна поділити на чотири групи: освіта, дослідницька робота, соціально-орієнтовані і партнерські програми та власне сталість на території університетського містечка.

Рис.2 Запропонована модель сталого університету

Становлення сталого університету — це безперервний процес, який потребує постійного удосконалення. Тому модель сталого університету (Рис.2) відображає етапи добре відомого менеджерам та бізнес-консультантам циклу Демінга Плануй, Роби, Перевірй, Дій — ПРПД (англ. *Plan, Do, Check, Act — PDCA*), який є корисним робочим інструментом для координації постійних, тривалих зусиль і який відповідає п'ятій системі — хроносистемі — у вищезазначеній моделі Бронфенбренера. На першій стадії ПРПД необхідно визначити, що відбувається не так та генерувати ідеї для вирішення проблем сталості. Після цієї фази відповідальні за сталі ініціативи повинні оцінити обрані пропозиції, які не повинні використовувати багато ресурсів, що мінімізує витрати на той випадок, якщо запропоноване рішення не спрацює (випробувати на пілотажному рівні). Перевірка потрібна для того, щоб пересвідчитись, чи одержано бажаний результат. І, нарешті, оцінка результату та більш масштабні дії на основі нового досвіду, стандартизація досягнення задля запобігання рецидивів. Проте, на цьому цикл не зупиняється. Через цей цикл потрібно проходити знов і знов, щоб відповідати на нові виклики та віршувати нові проблеми. Тому, чотири фази моделі є серією по-

слідовних повторів, що призначені для безперервної роботи задля прогресу навчального закладу у реалізації принципів сталості.

Міжнародний рух за сталі університети хоча й набирає сили, але, на жаль, ще не приніс переконливих, відчутних результатів. [6] Розбудова сталого університету буде проходити успішніше, якщо усвідомлювати ті фактори, що ускладнюють цей процес. Velazquez et al в результаті свого дослідження встановили наступні негативні фактори впливу на ефективність сталих ініціатив в університетах: брак свідомості та зацікавленості, організаційна структура, брак коштів, брак підтримки з боку університетської адміністрації, брак часу, відсутність доступу до баз даних, відсутність спеціальної підготовки, брак сприятливого спілкування та інформації, опір змінам, ментальність, націлена на отримання прибутків, брак більш суворого законодавства, брак міждисциплінарних досліджень, брак показників первинної ефективності, відсутність політики дій по сприянню сталості на території студентських містечок, брак стандартних визначень концепцій, проблеми технічного характеру, відсутність робочого місця, феномен «мачизмо». [16]

Отже, як ми бачимо, перешкоди становленню сталих університетів носять як соціальний і культурний, так і економічний та організаційний характер. Автори дослідження відмічають, що частіше всього серед вищезазначених факторів в літературі називається відсутність свідомої позиції, зацікавленості та бажання приймати участь. Це ще раз підтверджує справедливості тези про те, що ціннісній сфері особистості як основі сталого розвитку [5] потрібно приділяти особливу увагу. І тому загальною метою освіти заради сталого розвитку повинна бути інтеграція цінностей, внутрішньо притаманних сталому розвитку, в усі аспекти навчання з тим, щоб сприяти таким змінам у поведінці, які роблять більш сталий і справедливий світ можливим для всіх.

Висновки. Європейські університети є активними гравцями глобального масштабу, вносячи свій вклад у інновації та сталий економічний розвиток. Освіта є ключовим інструментом у наданні знань, здійсненні змін у цінностях, поведінці та стилі життя, необхідних для досягнення сталості та стабільності всередині країн та між ними, демократії, безпеки та миру. Тому переорієнтація системи освіти та навчальних програм, налагодження способу їх функціонування у напрямку задоволення потреб сталості повинні стати для університетів найвищим пріоритетом. Освіта заради сталого розвитку означає забезпечення студентів вміннями, перспективами, цінностями та знаннями для того, щоб вони могли жити у сталий спосіб у своїх громадах. [7]

Література

1. Комюніке Конференції Міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти "Загальноєвропейський простір вищої освіти - Досягнення цілей" м. Берген, 19-20 травня 2005 р.
2. Проект заяви про освіту заради сталого розвитку Міністрами навколишнього середовища Європейської економічної комісії ООН. 5-та міністерська конференція «Навколишнє середовище для Європи», Київ, 2003.
3. Рандерс Й., Медуз Д., Медуз Д. Пределы роста. Учебное пособие для ВУЗов. Издательско-книготорговый центр Академкнига, 2007, -С.328
4. Bronfenbrenner U. The ecology of human development: experiments by nature and design. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.
5. Education for Sustainable Development — a Transdisciplinary Approach to Education: An Instrument for Action.
<http://portal.unesco.org/education/en/files/30365/11035295833brief_Transdisciplinary_Nature_of_ESD.pdf/brief%2BTansdisciplinary%2BNature%2Bof%2BESD.pdf>
6. Emeritus Ryokichi Hirono. Promoting sustainable development through education in the era of globalisation: a Japanese perspective. Proceedings. Committing Universities to Sustainable Development. April 2005. RNS TU Graz. Austria, p. 17.
7. Enhancing Global Sustainability. Position Paper and proposals by UNESCO. Preparatory Committee for the World Summit on Sustainable Development (WSSD), 3rd Session, New York, 25 March, 2002.
8. Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). Belief, Attitude, Intention, and Behaviour: An Introduction to Theory and Research. Reading, MA: Addison-Wesley, 1975.
9. Gończ E., Wardencki W., Namiesnik J. Universities and their role in enhancing human and social capital for sustainability. Polish perspective. Proceedings. Committing Universities to Sustainable Development. April 2005. RNS TU Graz. Austria, pp 90-106.
10. Lukman R., Glavič P. What are the key elements of a sustainable university? Clean Technologies and Environmental Policy. Vol. 9, No. 2, 2007, pp.103-114.
11. Mari E. Clark. Changes in Euro-American values needed for sustainability. Journal of social issues. Vol. 51, No.4, 1995, pp. 63-82.
12. Schmuck P. & Schultz W. Sustainable development as a challenge for psychology. In P. Schmuck & W. Schultz (Eds.), Psychology of sustainable development. Boston: Kluwer Academic Publishers, 2002.
13. The Tallories Declaration, 1990.
<http://www.ulsf.org/programs_talloires_td.html>
14. UNESCO 2005. UNESCO and Sustainable Development.
<<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001393/139369e.pdf>>
15. The World Commission on Environment and Development: Our Common Future. Oxford University Press, 1987.
16. Velazquez L., Munguia N., Sanchez M. Deterring sustainability in higher education institutions. An appraisal of the factors which influence sustainability in higher education institutions. International Journal of Sustainability in Higher Education. Vol. 6 No. 4, 2005, pp. 383-391.
17. Velazquez L., Munguia N., Platt A., Taddei J. Sustainable University: what can be the matter? Journal of Cleaner Production, 14 (2006) pp. 810-819.
18. Wilber K. A Theory of Everything: An Integral Vision for Business, Politics, Science and Spirituality. Shambala, Boston, 2001.